

Маршук Ю. С.,
аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я: НОРМАТИВНИЙ ЗРІЗ

SUBJECTIVE CIVIL RIGHT TO HEALTH: NORMATIVE SECTION

Стаття присвячена дослідженню нормативного закріплення суб'єктивного цивільного права на здоров'я, способів та меж його реалізації, а також особливостей нормативного врегулювання здійснення суб'єктивного цивільного права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів. Встановлено, що положеннями чинного національного законодавства право на здоров'я не закріплено, а в міжнародних актах право на здоров'я, як правило, встановлюється опосередковано, шляхом вираження через інші права.

Проаналізовані випадки вживання в чинному національному законодавстві поняття «здоров'я» дозволили встановити, що при цьому законодавством визначаються окремі похідні та взаємопов'язані з правом на здоров'я права або їх складові. За критерієм спрямованості правового регулювання виокремлено групи звичайних (некодифікованих) законів, зокрема, що визначають засади здоров'я окремих категорій фізичних осіб; особливості використання анатомічних матеріалів; особливості надання окремих видів медичної допомоги; питання імплантації; засади запобігання та протидії виникненню, поширенню тощо окремих видів хвороб; особливості зменшення шкідливого впливу на здоров'я окремих препаратів, виробів, засобів тощо.

Встановлено, що відсутність в чинному національному законодавстві офіційного закріплення права на здоров'я компенсується закріпленням похідних від нього та взаємопов'язані з ним прав або їх окремих складових. За допомогою такого підходу вдається, по-перше, унормувати системно право на здоров'я, та, по-друге, дозволяє спеціалізувати вживання та особливості реалізації права на здоров'я в різних сферах.

Констатується, що право на здоров'я та особливості його здійснення в умовах правових режимів надзвичайного стану та воєнного стану чинним законодавством не передбачено, що не узгоджується з метою запровадження зазначених спеціальних правових режимів. Обґрунтовується необхідність законодавчого встановлення права на здоров'я, у тому числі в умовах рекодифікації цивільного законодавства. Окреслено перспективні напрями подальших досліджень змісту права на здоров'я з метою належного законодавчого закріплення.

Ключові слова: здоров'я, право на здоров'я, суб'єктивне цивільне право, суб'єктивне цивільне право на здоров'я, правове регулювання.

The article is devoted to the study of the normative consolidation of the subjective civil right to health, the methods and limits of its implementation, as well as the peculiarities of the normative regulation of the implementation of the subjective civil right to health in the conditions of special legal regimes. It has been established that the provisions of current national legislation do not enshrine the right to health, and in international acts the right to health is usually established indirectly, through expression through other rights.

The analyzed cases of the use of the concept of "health" in the current national legislation made it possible to establish that the legislation defines certain derived and interrelated rights or their components with the right to health. According to the criterion of the direction of legal regulation, groups of ordinary (non-codified) laws are distinguished, in particular, those that determine the principles of health of certain categories of natural persons; peculiarities of the use of anatomical materials; peculiarities of providing certain types of medical care; implantation issues; principles of preventing and countering the emergence, spread, etc. of certain types of diseases; features of reducing the harmful effects on health of individual drugs, products, means, etc.

It has been established that the lack of official enshrining of the right to health in the current national legislation is compensated by enshrining the rights derived from it and interconnected with it or their separate components. With the help of such an approach, it is possible, firstly, to normalize the systemic right to health, and, secondly, it allows to specialize the use and peculiarities of the realization of the right to health in various spheres.

It is noted that the right to health and the specifics of its implementation in the conditions of the legal regimes of the state of emergency and martial law are not provided for by the current legislation, which is inconsistent with the purpose of introducing the specified special legal regimes. The necessity of legislative establishment of the right to health is sub-

stantiated, including in the context of the recodification of civil legislation. Prospective directions for further research into the content of the right to health are outlined for the purpose of proper legislative consolidation.

Key words: health, right to health, subjective civil law, subjective civil right to health, legal regulation.

Вступ. Здійснення суб'єктивних цивільних прав в сучасній державі неминуче пов'язується із необхідністю їх законодавчого врегулювання, із визначенням конкретних способів та меж реалізації, встановленням обмежень та інших підстав та умов їх реалізації. В протилежному випадку під загрозою перебуватиме як сам факт визнання конкретного суб'єктивного цивільного права, так і ефективність його здійснення відповідними суб'єктами права.

Право на здоров'я, без перебільшення, є одним із головних, засадничих прав фізичної особи, що впливає на можливість здійснення цілої системи інших прав, свобод та обов'язків, а тому враховуючи притаманну йому чутливість та значущість, має перебувати під особливою законодавчою охороною держави.

У зв'язку з цим, актуальним видається аналіз стану нормативного закріплення суб'єктивного цивільного права на здоров'я, способів та меж його реалізації, а також особливостей його здійснення в умовах спеціальних правових режимів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій указує, що проблематика законодавчого закріплення, особливостей реалізації та здійснення окремих особистих немайнових прав, у тому числі на здоров'я, поставала предметом досліджень таких вчених як С.Б. Булеца, І.В. Венедіктова, О.М. Калітенко, Л.В. Красицька, Т.В. Ліснична, І.Я. Сенюта, О.В. Сідей, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов та ін. Значущість існуючих праць, їх теоретичних результатів та висновків, є беззаперечною та виступає фундаментом для здійснення подальших досліджень. Водночас, проблематику права на здоров'я, його законодавчого регулювання, способів та меж його реалізації, а також перепон які виникають при цьому на сучасному етапові розвитку не можна вважати вичерпаною. У зв'язку з цим, **метою цієї статті** є дослідження стану законодавчого регулювання суб'єктивного цивільного права на здоров'я, у тому числі в умовах рекодифікації цивільного законодавства. Необхідність звернення до дослідження нормативного регулювання зумовлюється також потребою

у з'ясування змісту та обсягу права на здоров'я і в об'єктивному сенсі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чинного законодавства України свідчить, що безпосереднього закріплення в чинному національному законодавстві право на здоров'я не отримало. Це вже неодноразово констатувалось в науковій літературі та визнається аксіоматичним. Разом з цим, поняття «здоров'я» та похідні від нього постійно терміни постійно вживається законодавцем як в назвах нормативно-правових актів (законах України, підзаконних актах), що засвідчує його особливу значущість та необхідність законодавчого врегулювання сфер його застосування, так і ще більше в їх положеннях. У зв'язку з цим, дослідження потребують існуючі в чинному законодавстві (як національному, так і міжнародному) випадки вживання поняття «здоров'я».

В положеннях Конституції України [1] поняття «здоров'я» зустрічається 22 рази¹, зокрема в ст.ст. 3, 24, 27, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 49, 50, 92, 108, 110, 126, 149¹. Серед конституційних положень особливо слід відмітити: (1) визнання, зокрема здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в Україні (ч. 1 ст. 3); (2) гарантування права кожного захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27); (3) гарантування кожному права на охорону здоров'я (ч. 1 ст. 49); (4) встановлення, що виключно законами України визначаються основи охорони здоров'я (п. 6 ч. 1 ст. 92). Проте, безпосереднього закріплення право на здоров'я в конституційних приписах не отримало.

До з'ясування визначення понять «здоров'я», «охорона здоров'я» звертався Конституційний Суд України під час розгляду справи про безо-

¹ Аналіз випадків вживання поняття «здоров'я» в конституційних положеннях дає можливість виокремити такі випадки: здоров'я людини (ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 24, ч. 3 ст. 27, охорона здоров'я населення як підстави обмеження здійснення інших прав (ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 37, ч. 2 ст. 39, ч. 2 ст. 44); здорових умов праці (ч. 4-5 ст. 43) охорони здоров'я (ч. 1-2 ст. 49, п. 6 ч. 1 ст. 92); закладів охорони здоров'я (ч. 3 ст. 49); безпечне для здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50), неспроможності виконання повноважень за станом здоров'я – Президентом України (ст. 108, 110 Конституції України), суддею (п. 1 ч. 6 ст. 126 Конституції України); суддею Конституційного Суду України (п. 1 ч. 2 ст. 149 Конституції України).

платну медичну допомогу. Разом з цим, в рішенні від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002 [2], ухваленого Конституційним Судом України за результатами розгляду цієї справи, їх офіційного визначення наведено не було. Так, в абз. 1 пп. 6.1 п. 6 рішення від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022 (справа про посиленій соціальний захист військовослужбовців) [3] Конституційний Суд України зауважує, що законодавець, услід визначенню Всесвітньою організацією охорони здоров'я, яке міститься у преамбулі її Статуту (Конституції), визначає здоров'я як «стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад» (частина перша статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я). З огляду на це визнанням є підхід до розуміння значущості для кожної особи ментального здоров'я, особливо на тлі впливу на неї екстремальних ситуацій. Примітно, що у справі про посиленій соціальний захист військовослужбовців Конституційний Суд України зважаючи на аналіз поняття «здоров'я» дійшов висновку про невинуватість законодавчого обмеження часовими рамками (строком у два роки) настання причинного зв'язку між пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), отриманим особою під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням нею обов'язків військової служби, та динамікою стану здоров'я (абз. 4 пп. 6.1 п. 6 рішення від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022 [3]). Отже, Конституційний Суд України вважає невинуватим законодавчо обмежувати часовими рамками (строком у два роки) настання причинно-наслідкового зв'язку між пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), отриманим особою під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням нею обов'язків військової служби, та динамікою стану здоров'я. Такий правоприпиняльний (преклюзивний) строк має бути об'єктивно оцінений, обумовлений індивідуальним станом здоров'я кожної особи, яка отримала поранення (контузію, травму або каліцтво) під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням нею обов'язків військової служби, в межах розумного строку.

Неоднозначним видається також і стан нормативної фіксації права на здоров'я в положеннях міжнародних актів. Як відомо, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9 Конституції України) і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [4]).

Право на здоров'я в положеннях міжнародних договорів, як правило, встановлюється опосередковано, шляхом вираження через інші права. Так, наприклад, в ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. [5] передбачено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Слід погодитись з О.В. Сідей, яка зазначила, що у цьому аспекті право на здоров'я забезпечується захистом права на достатній життєвий рівень [6, с. 24].

В Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейській конвенції з прав людини) від 04.11.1950 р. [7] та протоколах до неї поняття «здоров'я» вживається виключно в сенсі обґрунтування можливості втручання держави у здійснення деяких гарантованих нею прав (ч. 2 ст.ст. 8-11 Конвенції, ч. 3 ст. 2 протоколу № 4). Водночас, практика Європейського Суду з прав людини свідчить, що право на здоров'я захищається в аспекті інших прав, зокрема права на життя (ст. 2), заборони катування (ст. 3), права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), права на справедливий суд (ст. 6), повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), заборона дискримінації (ст. 14).

Поряд з цим, прийнято вважати, що право на здоров'я встановлюється в положеннях преамбули Статуту (Конституції) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 р. [8], згідно з якими володіння найвищим рівнем здоров'я є одним з основних прав будь-якої людини без відмінності раси, релігії, політич-

них переконань, економічного або соціального становища; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [9], ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148 [10], – держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (ч. 1 ст. 12); Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 03.05.1996 р. [11], ратифікованої Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V [12], – кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим (п. 11 частини I).

В профільному кодифікованому акті – Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [13] поняття «здоров'я» вживається 119 раз². Найбільш значущими в аспекті досліджуваної проблематики є положення ЦК України, якими: (1) віднесено здоров'я до особистих немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством (ч. 1 ст. 201); (2) визначено право на охорону здоров'я та права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як особисті немайнові права (ч. 1 ст. 270 ЦК України), реалізація яких визначається ст. 283 ЦК України; (3) закріплено право фізичної особи захищати своє здоров'я, а також здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом (абз. 2 ч. 2 ст. 281); (4) встановлено право фізичної особи вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю (ст.ст. 282, 1163); (5) закріплено права фізичної особи на охорону її здоров'я (ч. 1 ст. 283); (6) передбачено право на інформацію про стан свого здоров'я

(ст. 284); (7) визначено право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286); (8) встановлено право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293) [13]. Водночас, право на здоров'я свого закріплення не знайшло.

В іншому нормативно-правовому акті, який також визнається кодифікованим [14, с. 287-289], – Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [15] встановлено положення, які присвячено, передусім, реалізації права на охорону здоров'я. Проте, метою Основ законодавства України про охорону здоров'я також визнається усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності (преамбула), зокрема підтримання необхідного для здоров'я життєвого рівня населення (ст. 25); охорона навколишнього природного середовища (ст. 26); створення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку (ст. 28); збереження генофонду народу України (ст. 29); запобігання інфекційним захворюванням, небезпечним для населення (ст. 30); обов'язкові медичні огляди (ст. 31); сприяння здоровому способу життя населення (ст. 32) [15].

Аналіз звичайний (некодифікованих) законів вимагає їх поділу на певні групи, з огляду на їх кількість, за критерієм спрямованості правового регулювання, зокрема що визначають: (1) засади здоров'я окремих категорій фізичних осіб, наприклад, дітей – закони України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [16], «Про охорону дитинства» [17]; (2) особливості використання анатомічних матеріалів, наприклад, закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [18], «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [19]; (3) особливості надання окремих видів медичної допомоги, наприклад, закони України «Про екстрену медичну допомогу» [20], «Про психіатричну допомогу» [21], «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [22], «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [23], «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» [24], Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [25]; (4) питання імплантації, наприклад, Закон України «Про імплантацію

2 Аналіз положень ЦК України дає можливість виокремити такі випадки: стосовно відшкодування шкоди (п. 1 ч. 2 ст. 23, п. 1 ч. 1 ст. 122, п. 3 ч. 1 ст. 268, 515, 535, п. 1 ч. 1 ст. 602, ч. 3 ст. 604, ст. 609, 711, 721, 727, ч. 2 ст. 767, ч. 2 ст. 848, ч. 3 ст. 872, ч. 1 ст. 922, ст. 928, п. 1 ч. 2 ст. 1072, ст. 1161, ч. 1 ст. 1162, ч. 1 ст. 1164, ст. 1165, ч. 3 ст. 1166, п. 1 ч. 2 ст. 1167, ч. 1 ст. 1168, ч. 5 ст. 1178, ч. 2 ст. 1184, ст. 1195-1199, абз. 1 ч. 1 ст. 1202, ст. 1204, ч. 1 ст. 1205, ст. 1207, 1208, п. 1 ч. 1 ст. 1215, п. 3 ч. 1 ст. 1219, ст. 1227); закладів охорони здоров'я (абз. 1 ч. 3, ч. 4 ст. 29, ст. 66, ч. 3 ст. 75, ст. 287, ч. 2 ст. 1178, ч. 1, 3 ст. 1206, ч. 1 ст. 1252); визначення стану здоров'я фізичних осіб (ч. 1 ст. 55, абз. 1 ч. 1 ст. 78, ч. 1 ст. 746); визначення особистих немайнових благ (ч. 1 ст. 201); здоров'я людини (ч. 2 ст. 201, п. 1 ч. 1 ст. 980, п. 1 ч. 1 ст. 991, ч. 1 ст. 999, ст. 1163); визначення особистих немайнових прав (ч. 1 ст. 270, ч. 1 ст. 272); захисту здоров'я (абз. 2 ч. 2 ст. 281, ст. 282); права на охорону здоров'я (ст. 283); права на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285); права на таємницю про стан свого здоров'я (ст. 286); права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293); обмеження прав інших (ч. 6 ст. 313, ч. 2 ст. 442, ч. 2 ст. 973).

електрокардіостимуляторів» [26]; (5) засади запобігання та протидії виникненню, поширенню тощо окремих видів хвороб, зокрема інфекційних хвороб (закони України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [27], «Про систему громадського здоров'я» [28]); ВІЛ/СНІД (Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [29]); туберкульоз (закони України «Про протидію захворювання на туберкульоз» [30], «Про подолання туберкульозу в Україні» [31]); (6) особливості зменшення шкідливого впливу на здоров'я окремих препаратів, виробів, засобів тощо, зокрема генетично модифікованих організмів (Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [32]); тютюнових виробів (Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [33]); наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [34], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [25]); іонізуючого випромінювання (Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» [36]). Питання запобігання та захисту здоров'я також регулюється законами України «Про управління відходами» [37]; «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» [38], Закон України «Про захист прав споживачів» [39]; Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [40]; «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [41]; «Про питну воду та питне водопостачання» [42].

Підзаконні акти, насамперед, спрямовуються на деталізацію положень законів України, а тому також не передбачають право на здоров'я. У зв'язку з цим, а також враховуючи їх кількість, підзаконні акти не аналізуватимуться в цій статті.

Таким чином, незважаючи на формальну відсутність в чинному національному зако-

нодавстві офіційного закріплення права на здоров'я, похідні від нього та взаємопов'язані з ним права, їх окремі складові є нормативно зафіксованими. Іншими словами, в аспекті нормативного встановлення права на здоров'я, законодавець пішов шляхом визначення його окремих складників.

В певній мірі такий підхід здається виправданим, оскільки, по-перше, все ж таки унормовує системно право на здоров'я (при цьому, ймовірно є складнощі із визначенням усіх складників зазначеного права), та, по-друге, дозволяє спеціалізувати вживання та особливості реалізації права на здоров'я в різних сферах. Однак і цей варіант повністю не виключає та не заперечує необхідності законодавчого закріплення права на здоров'я, що на наше переконання є пріоритетом удосконалення чинного законодавства.

В цьому сенсі доцільно згадати Концепцію щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України, яка підготовлена членами Робочої групи, утвореної постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17.07.2019 р. № 650 [43]. Авторами пропонується серед особистих немайнових прав виділити окремо в якості самостійного право на здоров'я [44, с. 15-16], а також право на здоров'я окремого виду, зокрема право на репродуктивне здоров'я [44, с. 17].

Окремо, з урахуванням сучасних подій, що відбуваються в світі в цілому та в Українській державі зокрема, як то пандемія COVID-19, широкомасштабна агресія РФ, необхідний аналіз нормативного встановлення особливостей здійснення права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів – надзвичайної ситуації, правових режимів надзвичайного стану та воєнного стану.

Зміст правового режиму надзвичайного стану встановлено Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» [45], в положеннях якого поняття «здоров'я» використовується виключно в контексті опису підстав введення та здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану (абз. 1 ст. 1, п. 1 абз. 2 ст. 4, абз. 1 ст. 16). Порядок та умови здійснення безпосередньо права на

здоров'я в умовах дії та під час застосування заходів правового режиму надзвичайного стану, на жаль, не встановлено. В свою чергу зміст правового режиму воєнного стану визначено положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [46], з якого вбачається, що питання реалізації права на здоров'я або інших пов'язаних з ним чи похідних від нього прав не врегульовано³. У зв'язку з цим, доводиться констатувати, що право на здоров'я та особливості його здійснення в умовах правового режиму воєнного стану чинним законодавством не передбачено.

Висновки. Відсутність нормативного закріплення права на здоров'я, способів та меж його реалізації, а також особливостей здійснення

суб'єктивного цивільного права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів є суттєвим недоліком національного законодавства та негативним чином позначається на ефективності здійснення зазначеного права суб'єктами у конкретних правовідносинах. Право на здоров'я як одне із фундаментальних прав фізичних осіб характеризується складною структурою та значним змістовним обсягом, з урахуванням цього потребує нормативного встановлення в положеннях цивільного законодавства.

У зв'язку з цим є перспективними напрямками подальших досліджень змісту права на здоров'я з метою належного законодавчого закріплення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 01.10.2023).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 № 10-рп/2002. Дата оновлення: 29.05.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text> (дата звернення 01.10.2023).
3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 06.04.2022 № 1-р(П)/2022. Дата оновлення: 06.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення 01.10.2023).
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#top (дата звернення 01.10.2023).
6. Сідей О.В. Здійснення та захист права фізичної особи на здоров'я: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Харків, 2017. 215 с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення 01.10.2023).
8. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004> (дата звернення 01.10.2023).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 01.10.2023).
10. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text> (дата звернення 01.10.2023).
11. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 01.10.2023).
12. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. Дата оновлення: 08.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text> (дата звернення 01.10.2023).

³ Поняття «здоров'я» в положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вживається 3 рази: (1) у контексті визначення підстав для заборони діяльності політичних партій, громадських об'єднань, діяльність яких спрямовано на посягання на здоров'я населення (п. 9 ч. 1 ст. 8); (2) визначення особливостей управління закладами охорони здоров'я (п. 15 ч. 2 ст. 15); (3) необхідності врахування стану здоров'я особи у процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність (ч. 3 ст. 20).

13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
14. Ківалов С.В. Велика українська юридична енциклопедія: Т. 5: Адміністративне право / ред. кол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін. Харків, Видавництво «Право», 2020. 960 с.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Дата оновлення: 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
16. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#top> (дата звернення 01.10.2023).
17. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top> (дата звернення 01.10.2023).
18. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. Дата оновлення: 07.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#top> (дата звернення 01.10.2023).
19. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 № 931-IX. Дата оновлення: 12.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
20. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05.07.2012 № 5081-VI. Дата оновлення: 30.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text> (дата звернення 01.10.2023).
21. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text/> (дата звернення 01.10.2023).
22. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
23. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. Дата оновлення: 01.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
24. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14.11.2017 № 2206-VIII. Дата оновлення: 14.11.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> (дата звернення 01.10.2023).
25. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 01.10.2023).
26. Про імплантацію електрокардіостимуляторів: Закон України від 14.09.2000 № 1950-III. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).
27. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).
28. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. Дата оновлення: 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
29. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12.12.1991 № 1972-XII. Дата оновлення: 05.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
30. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 № 2586-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).
31. Про подолання туберкульозу в Україні: Закон України від 14.07.2023 № 3269-IX. Дата оновлення: 14.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 01.10.2023).
32. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 № 1103-V. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#top> (дата звернення 01.10.2023).
33. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22.09.2005 № 2899-IV. Дата оновлення: 11.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
34. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 01.10.2023).
35. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2023).
36. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14.01.1998 № 15/98-ВР. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2023).

37. Про управління відходами: Закон України; Перелік від 20.06.2022 № 2320-ІХ. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
38. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01.12.2022 № 2804-ІХ. Дата оновлення: 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
39. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
40. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2023).
41. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України; Перелік, Вимоги від 06.12.2018 № 2639-VIII. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text> (дата звернення 01.10.2023).
42. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III. Дата оновлення: 07.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#top> (дата звернення 01.10.2023).
43. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанов Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 № 650. Дата оновлення: 17.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.10.2023).
44. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім “АртЕк”, 2020. 128 с.
45. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#top> (дата звернення 01.10.2023).
46. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top> (дата звернення 01.10.2023).